

Súborné dejiny štátu a práva v Poľsku spracúva kolektív bádateľov pod redakciou Juliusza Bardacha. Prvý diel vyšiel doteraz už v troch vydaniach, siaha do polovice 15. storočia a jeho autorom je menovaný redaktor. Druhý diel, ktorému tu venujeme pozornosť, nadväzuje na prvý a siaha až do r. 1795. Predvída sa vydať ešte ďalšie tri diely, z nich posledný 5. diel má končiť rokom 1939.

Tu recenzovaný druhý diel sa delí podľa období na tri časti. V nich sa uvádza zakaždým najskôr všeobecná charakteristika historická, potom pramene vzniku a poznania práva, a napokon charakteristika štátnej formy. Potom nasleduje ďalší rozbor štátoprávnych javov a ustanovizní. Pritom sa sledujú predovšetkým zmeny, ktoré nastali oproti predchádzajúcemu obdobiu. Každému záhlaviu vo všetkých troch častiach predchádza veľmi bohatý zoznam literatúry a okrem toho sú aj pod riadkom hojné odkazy na pramene a literatúru.

Prvé obdobie sa kvalifikuje ako šľachtická demokracia, ktorá sa datuje od r. 1454. To bola obmena stavovskej monarchie, na vláde sa zúčastňovali len feudálne stavy a kráľovská moc sa postupne obmedzovala. Úniou Poľska s Litvou vznikol (1569) mnohonárodný štát. Základnú črtu mu dodávalo stavovské zriadenie, budované hlavne na poddanstve, ako podklade moci šľachty. Aj voči mešťanom zaujala šľachta postoj nadvlády. Voči cirkvi prevládala zvrchovanosť štátnej moci. Keď sa v 30. rokoch 16. storočia šírila protestantizmus, podporovala šľachta kalvínske vyznanie a mešťanstvo luterské. Napokon sa šľachta odvrátila od reformácie a preto ostal v prevahe katolicizmus. V Litve a na Ukrajine bolo pravoslávie. R.1573 sa vyslovila zásada slobody vyznania, ale tak všeobecne, že sa umožňoval vo veciach viery nátlak šľachty na poddaných.

Rozpory vo vládnucej triede sa odrazili na rozmáhajúcom sa právnom a politickom myslení, ktoré bolo ovplyvnené humanizmom. Prejavovalo sa v troch hlavných prúdoch: z jednej stránky sa hlásala požiadavka centralizácie vládnej moci a zosilnenia moci kráľa, z druhej stránky sa vynáral hospodársky a spoločenský program mešťanstva, a napokon si razil cestu politický program šľachty. Osobitnú úlohu zohrali ešte radikálne náuky plebejské a náuky katolíckeho cirkevného razenia. Koncom 16. storočia tiež vznikli prvé právnické vedecké práce. Rímske právo vplývalo len na systematiku šľachtického práva. Väčší vplyv malo na mestské právo.

Kráľ sa v prvej polovici 16. storočia usiloval zosilniť svoju moc a preto hľadal oporu u magnátov. Oproti tomu stredná šľachta začala

boj o obmedzenie kráľovskej moci a razila zásadu zvrchovanosti práva, ktorému mal podliehať aj kráľ. Zosilnenie moci šľachty napokon vrcholilo v jej práve vypovedať kráľovi poslušnosť (articulus de non praestanda obediencia). Zreprezentatívnych orgánov pôsobili v každom vojvodstve snemíky. Len v niektorých vojvodstvách bol pre každý kraj osobitný snemík. Na snemíku sa zúčastňovala všetka šľachta príslušného územia. Na nich sa volili poslanci do ústredného snemu. Pre väčšie územné obvody (Malopoľsko, Veľkopoľsko, Mazovsko, Litva) sa schádzali so senátormi na tzv. generálnych snemíkoch. Ústredný snem sa konštituoval v 15. storočí ako dvojkomorový útvar. V ňom bola poslancská snemovňa zborom zástupcov šľachty delegovaných obyčajne po dvoch zo snemíkov (spolu bolo okolo 170 poslancov) a senát vznikol z niekdajšej kráľovskej rady, reprezentoval vlastne magnátov a mal vyše 80 členov. Duchovenstvo zasadalo v senáte a meštianstvo nemalo na sneme zastúpenie. Uznávanie snemu veľmi hatila zásada jednomyseľnosti. Právomoc snemu sa zakladala hlavne na zásade, podľa ktorej kráľ zásadne mohol vydávať všeobecné právne ustanovenia len spolu so snemom. Nositelia ústredných monokratických orgánov riadili veci kráľovského dvora (korunný a dvorský maršál), kanceláriu (kancelár a podkancelár) a pokladnicu (tzv. podskarbí). Úradnícky aparát však bol v podstate nevyvinutý, lebo šľachta hatila jeho rozmach, aby kráľ v ňom nezískal pro seba oporu. V organizácii vojska nastal rozklad všeobecnej šľachtickej vojenskej služby. Vojsko sa verbovalo len v čase vojny a premenilo sa na žoldnierske. Financie sa delili na kráľovské, t.j. príjmy dvora, a na štátne, t.j. hlavne dane. Šľachta dane neplatila, ale zato ich platili poddaní a meštania. Pravda, povoľovanie daní bolo v právomoci šľachty a preto tento štátny príjem bol nestály. Školstvo bolo cirkevné a žiactvo pochádzalo najskôr z radov sedliakov a mešťanov. Keď vznikli školy na úrovni stredných, ovládla ich šľachta. Na krakovskej univerzite prevažovala meštianska mládež, sedliackej bolo málo. Vznikali útvary verejnej starostlivosti, najmä nemocnice, a to ako cirkevné útvary. V súdnictve pôsobili ako šľachtické sudy prvej inštancie krajské, hradské a podkomorské sudy. Odvolacou inštanciou boli tzv. "sądy wiecowe" v jednotlivých vojvodstvách. Najvyšším súdom sa stal namiesto kráľa Korunný súd (Trybunal koronny 1578). Osobitnú organizáciu mali kraje bývalého územia križiakov, potom Mazevsko a ďalšie menšie územia.

Druhé historické obdobie skúmané v tomto spise sa charakterizuje ako magnátske oligarchia. Vtedy sa zostril triedny boj poddaných, v mestách nastal všeobecný úpadok, ktorý postihol obchod aj remeslá. Vznikali počiatočné formy kapitalistickej veľkovýroby. Krajina trpela najmä vojnami proti Švédsku. V oblasti právnych prameňov sa rozvinul

pojem základných (tzv. kardinálnych) práv, ktoré sa považovali za nadradené ostatnému právu a nezmeniteľné. Ináč prechod od šľachtickej demokracie k magnátskej oligarchii nespôsobil veľké zmeny v štátnych ustanovizniach a naďalej sa hlásala fikcia, že jestvuje uvedená demokracia. Krajina si zachovala mnohonárodný charakter a 2/3 územia bolo nepoľské. Prevládala tendencia decentralizácie vládnej moci, obmedzovania kráľovskej moci a vo vládnych orgánoch nastala dezorganizácia. V hospodárskom a spoločenskom živote krajiny zohrávali hlavnú úlohu magnátske veľkostatky. Vzrastalo vykorisťovanie poddaných a ich útlak, čo vyvolalo v 17. a 18. stor. vzbury. Mestá upadali a hoci mali na sneme svojich poslancov, nepriznávalo sa im právo hlasovať. V šľachtickom stave nastala diferenciácia, keď pri prevládajúcej právnej neistote sa drobní šľachtici zoskupovali okolo mocných magnátov na spôsob klientely. V politickej teórii sa vynorili absolutistické tendencie, zato šľachta sa v zásade pridržiavala svojej ideológie "zlatej slobody", ktorú však priznávala len sebe a upierala poddaným. Na veľnom sneme rozhodovala magnátska oligarchia, ale ináč vzrastal význam snemíkov. Kráľovská moc podliehala ďalšiemu obmedzovaniu. Šľachtické skupiny sa spájali do tzv. konfederácií, hoci to bolo podľa práva zakázané. Tak sa rozvrat ústrednej vládnej moci ešte stupňoval. Organizácia úradov neprekonalala ďalšie zmeny, len sa rozmohol zlovyk úradu predávať za peniaze. Najsilnejšiu pozíciu mal hlavný kapitán (hetman), ktorý sa stal priam konkurentom kráľa. Vojsko sa celkom premenilo na žoldnierske, ale popri tom sa zachovali ako pozostatok minulosti súkromné vojská magnátov. Vo finančnej oblasti sa prejavila snaha získať nové príjmy tým, že sa dane rozšírili aj na šľachtu. Zavedla sa totiž nová daň z obratu a spotrebná daň, ako aj nové clá. V súdnictve nastal prenikavý úpadok a aj výuka práva upadala.

Tu nasleduje stručný náčrt dejín súkromného, trestného a procesného práva. Z nich každé sa delí na šľachtické (ziemskie), mestské a dedinské. Osobitný odsek je venovaný vojenskému právu trestnému a procesnému. Napokon sa popisujú zvláštnosti štátoprávnej organizácie niektorých častí Poľska (Prusko, Sliezsko, Pomoransko) v tomto období.

Tretia a posledná časť spisu sa venuje obdobiu, ktoré sa charakterizuje ako začiatky konštitučnej monarchie. Pre toto obdobie bol príznačný hlavne boj poddaných proti šľachte, a to o pôdu. Zo stránky ideologickej pôsobili snahy o reformy podnietené osvietenstvom, zo stránky ekonomickej rozmach manufaktúr a mestského hospodárstva. Do tohto obdobia spadajú aj neblahé troje deľby Poľska.

V oblasti právnych prameňov nadobudli najväčší význam vyššie už spomínané "kardinálne práva" týkajúce sa základných právnych zásad a ústava z r. 1791. Tlačou vyšli právne zbierky, najmä mestského a de-

dinského práva. Forma štátu si zachovala feudálny charakter, ale súčasne sa uplatňovali dve tendencie. Podľa jednej sa mala zachovať magnátska oligarchia a podľa druhej sa mala centralizovať štátna moc. Výsledok bol kompromis týchto tendencií. Poddaní záviseli administratívne a súdne od vôle pánov. Mestá síce upadali, ale vo väčších sa formovala buržoázia. Šľachty bolo okolo 800.000, čo tvorilo asi 10% obyvateľstva a to bolo väčšie percento než v iných súčasných krajinách. Súčasne sa začala formovať robotnícka trieda. Základný význam mali reformy štátnej organizácie a týkali sa najmä snemíkov, ktorých právomoc sa obmedzovala v záujme štátnej jednoty. Na ústrednom sneme sa presadzovala zásada väčšiny hlasov proti zásade jednohlasnosti. V administratíve získali význam komisie volené na sneme, ktorým bola nadradená Stála rada. Mala o.i. za úlohu interpretovať platné právo. Známa "Ustawa rządowa" z r. 1791 bola dovršením konštitučnej monarchie. V nej sa však nezrušilo poddanstvo, mešťanom sa priznali niektoré práva, ktoré dovtedy patrili len šľachte. Zo šľachty ťažili z tejto ústav vrstvy, ktoré neskôr splynuli s buržoáziou. Panovník mal nastupovať podľa zásady dedičnosti. Predsedal rade ministrov, ktorá spolu s ním bola najvyšším vládny orgánom. Nová ústava bola dôležitým pokusom o reformu, ktorú však zmari-la magnátska reakcia s pomocou ruských vojak (1792). Nastolili magnátsku oligarchiu, proti ktorej potom povstalo obyvateľstvo krakovského vojvodstva. Vlády sa ujala Najvyššia národná rada. Vyhlásili osobnú slobodu sedliakov a zriadili osobitné trestné súdy.

V druhej polovici 18. storočia nastali v dôsledku spoločenských a ekonomických premien zmeny aj v súdnictve. To spôsobilo vznik modifikácií v oblasti súkromného, trestného a procesného práva. No napokon všetko zmaril konečný rozklad krajiny r. 1795. Uskutočnil sa s porušením základných zásad medzinárodného práva, ktoré sa vtedy uznávali za platné.

Jozef Karpat